

YUSUF EL-KİRMASÎ
Hayatı ve et'-Tebyîn fi'l-meânî ve'l-beyân'ı

M. SAMÎ BENLİ

Kaynaklarda doğum yeri ve tarihine dâir herhangi bir kayda tesadüf edemediğimiz **Yusuf b. Hüseyin el-Kirmastî**, h. 906 vefat yılı göz önüne alındığında çocukluk yıllarını **Sultan II. Murat** (822-855/1421-1452) devrinde, gençlik dönemini ve özellikle eğitim, öğrenim ve tedris hayatının bir kısmını Fatih Sultan Mehmed'in (855-886/1451-1481) hükümdarlık yıllarında, döneminin önemli bir ilim merkezi konumuna gelen İstanbul'da geçirdiği söylenebilir. Önceki Osmanlı-Türk âlimlerinin bir çoğunun yüksek tahsillerini tamamlamak üzere gitmek zorunda kaldıkları başta Horasan kentleri olmak üzere Şam ve Mısır gibi uzak ülkelere seyahat etmiş olmalarına rağmen, el-Kirmastî böyle ilmi bir yolculuk yapmak zorunda kalmamıştır. Gerçekte de yaşadığı devirde İstanbul, uzak kent ve diyarlardan gelen bir çok yabancı İslam âlimlerinin melce ve ziyaretgâhı olmuştu. Büyük bir misafirperverlikle karşılanan Anadolu dışından gelen bu âlimler, sultan, vezir ve devlet ricâli tarafından fevkalâde izzet ve ikrama nâil oluyorlar ve ilmî seviyeleriyle mütenâsip olarak makam ve mansıplara getiriliyorlardı. Kendisini böyle zengin bir ilim atmosferi içinde bulan Kirmastî, yüksek tahsilini başta **Mustafa b. Yusuf Hoca-zâde** (ö.893/1488)¹ olmak üzere dönemin tanınmış ilim adamları nezdinde tamamlamak fırsatı bulmuştu.

Fıtraten sahip olduğu üstün zeka ve yorulmaz gayreti ile islamî ilimlerin hemen hemen bütün dallarında derin bilgi ve malumat elde eden Kirmastî, ahlâkî yönden de temâyüz etmiş, özellikle hak bildiği hususları beyan etmekten hiç bir zaman çekinmemiş ve bu konuda devlet ricâline ve hatta vezirlere bile hiç bir taviz vermemiştir. Nitekim bir gün başında küçük bir imâme ile câmiye gelen Kirmastî, namaz sonrası câmiden çıkışta önemli bir için vezir **İbrahim Paşa** (ö.905/1459) tarafından huzuruna çağrılır. Bu davete icâbet ederken protokol gereği imâmesini ve diğer giysilerini vezâret makamına uygun olarak değiştirmesi icap ediyordu. Ancak veziri câmiye üstün tutma endişesi ile bu

¹ Hayatı ve Eserleri hakkında bk. aş-Şekâik, s.207-208; Şezerât ez-zehab, VII, 354-355; el-Bedr et-Tâli', II,306-308; el-Fevâid el-Behîye, s.214,el-A'lâm, VIII, 148; Mu'cem el-müellifin, XII, 290-291; GAL, II,230; Suppl., II,322

hususla riâyet emeden vezir İbrahim Paşa'nın huzuruna girer. Onu bu halde gören vezir, kıyâfetinin sebebini sorduğunda Kirmastî cevâben : "Ben az önce bu kıyâfetim ile yaratıcının huzurunda hazır bulundum. Şimdi sırf vezir hatırı için elbiselerimi değiştirmek hususunda kendi vicdanımda ruhsat bulamadım." demişti.² Bu cevâbı hüsnü kabul ve takdirle karşılayan İbrahim Paşa, olayı **Sultan II.Beyazıt'a** (886-918/1481-1512) naklettiğinde Kirmastî'nin bu samîmi ve inançlı davranışından ziyadesiyle mütehassis olan Beyazıt, kıymetli hediyeler göndererek onu taltif etmişti. Bu mert ve açık sözlü karakteri ve bilhassa her zaman hakkın yanında yer alarak hakkâniyeti savunması ve verdiği fetvâlarla dâvâlı davâcı her kesimi memnun edici icrâati neticesinde hal tercümesinden bahseden târihçiler, eserlerinde onun için "Allah'ın adâlet kılıçlarından biriydi. Hak yolunda hiç bir ayıplayıcının kınama ve tazir'inden korkmazdı." şeklinde ifadeler kullanmışlardır. Bu arada hemen hatırlatalım ki onun el-Muhtâr isimli eserinin faslu'l-hitab kısmında Sultan II.Beyazıt'ı "Allah'ın veli kularının koruyucusu, düşmanlarını kahredici, haksızlığı ortadan kaldıracı" gibi ifadelerle methetmesi, Kirmastî'nin mert ve seciyeli karakterine aykırı davranışlar şeklinde değerlendirilmemelidir. Bilakis Kirmastî, bu kabil övgü ve senâ dolu tabirleriyle gerçekten âlim ve sâlih zevâta hürmetkar, mütedeyyin ve haksızlığa tahammülü olmayan ciddi bir sultanın hakîki karakter ve meziyetini dile getiriyordu.

Hayatı boyunca hocalık mesleğinden hiç bir zaman ayrı kalmayan Kirmastî'nin ilim ve irfandan feyiz alarak bir çok değerli ilim adamları yetiştirdiği muhakkaktır. Bununla beraber kaynaklarda öğrencileri arasında sadece **Kemalpaşa-zâde**'nin (ö.940/ 1534) isminin anıldığı görülür. Ancak bunun yadırganmaması gerekir kanaatindeyiz. Herhalde tarihçiler İslam âleminin tümünde h. X (m.XVI) asrın en önemli simalarından kabul edilen ve Arap edebiyatında mümtaz bir mevki sahibi olan Kamelpaşa-zâde gibi âlim, şâir ve edip bir şahsiyeti zikr ettikten sonra, Kirmastî'nin diğer öğrencilerinin isimlerini belirtmeye ihtiyaç hissetmemiş olmalıdırlar.

Yüksek tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul'da ismini tayin edemediğimiz bir medreseye müderris tayin edilen Kirmastî, daha sonra hocalık liyakati farkedilince Seman Medreseleri'nden birine atandı. Bu iki medresede süresini tesbit edemediğimiz hocalık görevinden sonra onun Bursa'ya kadı tayin edildiğini görüyoruz. Burada kadılık vazifesinin yanısıra hocalık mesleğini de devam ettirdiği büyük ihtimal dahilindedir. Nitekim el-Muntehab fî muhtasar et-Tebyîn adlı eserinin Şehid Ali Paşa 'da (Süleymâniye) 2283 numarada kayıtlı nüshasının hicrî 920 yılında Bursa'da İsâ Bey Medresesinde istinsah edilmiş

² eş- Şekâik, s.207

olmasından, eserin bu kentte Kirmastî tarafından tedris edildikten sonra öğrencileri tarafından okutulmasının sürdürüldüğünü neticesine varabiliriz..

Bursada gösterdiği fevkalade başarılı kadılık görevi takdirle karşılanan Kirmastî, sahip olduğu kadılık ehliyetinden daha iyi faydalanmak üzere olsa gerek, saltanat merkezi İstanbul'a tayin edilir. Aynı kadılık salahiyetini burada da gösteren Kirmastî, bilhassa her iki tarafı hoşnut eden fetva ve hükümleriyle "Hakk'ın kılıcı" lakabıyla tarih kitaplarına geçecektir.

Bursa'dan İstanbul'a geldikten sonra burada asli görevinin yanısıra her hangi bir medresede hocalık yapıp yapmadığı hususunda kaynaklarda sarih bir bilgi mevcut değilse de ilim aşığı olan ve özellikle usta bir eğitimci öğretimci vasfına sahip olan Kirmastî'nin tedris faaliyetlerinden ayrı kalamıyacağı da bir vâkıdır. Nitekim vefatını yazarken târihçilerin "Fatih Câmii civarında inşa ettirdiği medresenin yanında medfundur."³ demelerinden Kirmastî'nin bu medreseyi hassaten tedris faaliyetlerini devam ettirmeye mâtuflar olarak yaptırdığını ve burada belkide meccânen hocalık görevini sürdürmüş olduğunu söyleyebiliriz.

Bu arada Şekâ'ik zeylinde Sultan III.Selim devri alimleri arasında Kirmastî'nin torunu Hüsrev'e de yer veren Nev'i-zâde Ata'nın bu şahsiyet hakkında bilgi verirken serrettiği "İbtidâ yirmi beş akçe ile Kirmastî Medresesi'nde bast-ı seccâde-i ifâde ve şart-ı vâkıf üzere neşr-i cevâhir tahkik ve icâd eyleyüp..." şeklindeki ifâdesi de bu görüşümüzü desteklemekte ve ayrıca adı geçen medresenin müderrisliğine de aile efrâdından birinin tayin edildiğini göstermektedir.

Kaynaklarda adı geçen ve günümüze intikal eden eserlerinden Kirmastî'nin özellikle belâgat, fıkıh ve usûlü, kelam ve münâzara ilimlerinde derin bilgi sahibi olduğunu ve mesâisinin hemen hemen tümünü bu ilimlerin basit fakat sistematik ilmi bir yöntemle etkili olarak öğrenciye aktarılmasına yönelik tedris faaliyetlerine hasrettiğini görüyoruz. Nitekim Kirmastî'nin bu ilim dallarındaki kapsamlı çalışmaları yanısıra öğrenciye okutulacak derslerin bilhassa plan ve muhtevâsına esas olmak üzere kaleme aldığı hülâsa tarzındaki eserleri, onun bu çalışmasının gâye ve yönünü göstermektedir. Hatta Kirmastî'nin bu kabil muhtasar çalışmalarından bazıları tedris edilecek ilmin efrâdını câmî ağyârını mânî düsturuna uygun olarak bütün kaide ve kurallarını gayet özlü bir tarzda

³ Kaynaklarda Fatih Sultan devri İstanbul mahalleleri arasında Kirmastî Mescidi mahallesi adıyla yer alan ve bugün de halen Fatih'te Kirmastî mahallesi diye tanınan bu semtte Kirmastî'ye nispetle Kirmastî Mescidi ismiyle bir mescidden söz ediliyorsa da bugün mâlesef ne bu mescidin ne de mektebin izi kalmamıştır. Bk. Ayverdi, Ekrem Hakkı, Fâtih devri sonlarında İstanbul Mahalleleri, Ankara, 1958, s.31; Ayvansararâyî, Hadikatü'l-cavâmî, İstanbul Matbaa-i Amire, 1281, I, 186.

içerdiğinden büyük bir ihtimalle o asrın medrese öğrencilerinin bir nevi el kitabı mahiyetinde olduğu düşünebilir. Kirmastî'nin bu çeşit muhtasar eserlerinden bazılarını şerhleriyle beraber bir arada zikretmesi bu kanaatimizi desteklemektedir. Bunun bir örneğini et-Tebyîn fi'l-meânî ve'l-beyân adlı eserinin giriş kısmında müellifin " ...Yusuf b. Hüseyin el-Kirmastî, belâgatın iki ilminin kaidelerini toplamak istedi...Bu çalışmasını bitirdiğinde kuvvet ve kudret bağışlayıcısının verdiği güç ile Muhtasar'ı Tebyîn, şerhini de Tibyân diye adlandırdı."⁴ şeklindeki ifâdesinde açıkça görmekteyiz.

Kirmastî'nin genellikle eserlerinde özlü ifadeler içerisinde mümkün olduğu kadar zengin bir muhtevâ ile okuyucunun karşısına çıkması, onun bu yöntemi ile öğrencileri tedrisi öngörülen konularda şerh, hâşiye ve benzeri kitaplara müracattan müstağnî kılmak arzusuna hamledilebilir. Bu bakımdan Kirmastî için sadece "Bir ilm adamıdır " demekten ziyade, "Öğrenci hâlet-i ruhiyesine vakıf eğitimci öğretimi bir ilim adamıdır." demek, herhalde daha uygun olacaktır. Onun bu yönünü az önce adı geçen et-Tebyîn'de görebileceğimiz gibi, usul-u fıkıh tedrisi esnasında öğrencilerine okuttuğu el-Veciz adlı eserinde de görmek mümkündür. Nitekim Osmanlı Müellifleri isimli eserinde Bursalı Mehmet Tâhir Efendi'nin " Reisü'l-kurra Abdullah b. Mehmed Salih Eyyûbî, bir aralık fazıl u zû fûnûn Gelenbevî İsmail merhumdan Kirmastîli Yusuf Efendi'nin ilmi usul-i fıkıhtan el-Vecîz nam eserini tederrüs etti."⁵ ifadesi, Kirmastî'nin öğretim sahasındaki gerçek değerini ortaya koymaktadır. Özellikle matematik gibi müsbet ilimlerde emsalsiz hakîki aydın bir ilim adamı olan Gelenbevî İsmail Efendi'nin asrında yaygın ve müdedâvil bunca mebzûl usûl-ı fıkıh kitapları arasında el-Vecîz'i tedrisine layık görmesini ve diğerlerine tercih etmesini, Kirmastî'nin bu öğretici uslubunun açık bir göstergesi olarak değerlendirebiliriz.

H.906 (m.1500) yılında vefat eden Kirmastî'nin çalışmalarını başlıca belâgat, fıkıh ve usûlü ve kalam olmak üzere başlıca üç grupta toplayabiliriz.

Belâgate dâir çalışmaları:

Kirmastî belâgat sahasında altı eser kaleme almıştır. Bu eserlerden önce *et-Tebyîn*⁶ ve bunun şerhi olan *et-Tibyân*'ı⁷ birlikte telif ettiğini, daha sonra da et-Tebyîn'den hülâsa tarzında *el-Müntehab*⁸ adlı eserini kaleme aldığını görüyoruz. Nitekim müellif, et-Tebyîn'in giriş kısmında eseri tamamladıktan sonra ismini et-

⁴ bk. et-Tebyîn, s.1

⁵ bk. O.M., I, 379

⁶ bu eserin tanıtımı ve nüshalarının tavsifi daha sonra müstakil olarak ele alınacaktır.

⁷ Eserin nüshaları için bk. Esad Efendi (Süleymâniye Ktp.) 2987; Laleli (Süleymâniye) 2857; Topkapı A.1701

⁸ Eserin nüshaları için bk. Şehid Ali Paşa (Süleymâniye) 2283; Topkapı A.1705

Tebyîn, aynı anda kaleme aldığı mezkur eserin şerhini de et-Tibyân diye isimlendirdiğini ve ayrıca el-Muntehab'm faslu'l-hitab bölümünde de daha önce et-tebyîn ve onunla birlikte et-Tibyân'ı telif ettikten sonra bu eserleri ihtisar ederek el-Muntehab adlı muhtasarını yazdığını söyleyerek, bu üç eserin telif sırasını bizzat kendisi açıklamıştır. öğrencilerin belâgat meselelerinin tahkik ve incelemesine fazla alaka göstermediklerinden yakınlıkla el-Muntehab'ı telif ettiğini söyleyen Kirmastî'nin, belâgat mevzularını tüm şevâhid ve misallerinden soyutlayarak daha basit ve sade bir üslupla ele aldığı *el-Muhtar*⁹ adlı dördüncü eseri ise, büyük ihtimalle bu sahadaki en son çalışmasıdır. Kirmastî'nin bu konuda beşinci çalışması olan *Hâşiye ale'l-Mutavvel*¹⁰ adlı eserin telif sırası hususunda kesin bir görüş sardirmek oldukça güçtür. Ancak esrin Süleymâniye Kütüphânesinde tesbit edebildiğimiz tek nüshasının h. 907 istinsah tarihli olması ve ayrıca müellifin genellikle hâşiye tarzında geniş kapsamlı mufassal eserlerini önce telif edip daha sonra bunları ihtisar ederek muhtasar tarzındaki çalışmalara yönelmesi göz önüne alındığında, bu eserin et-Tebyîn'i telif sırasında ve belki de ondan da önce kaleme alındığı düşünülebilir.

Hâşiye ale'l-Mutavval'in *Muhtasar*'ı¹¹ ise, bizzat müellifin eserin önsözünde ifade ettiği gibi, bu hâşiyesinden sonra kaleme alınmıştır. Kirmastî Mutavval üzerinde yaptığı çalışmaları sırasında es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî'nin (816/1413) bu eser üzerine yaptığı Hâşiye'sine tahşiye tarzında *Hâşiye alâ hâşiyet es-seyyid*¹² adlı bir eser daha kaleme almıştır.

Kirmastî'nin lafızların vaz'ı ve özellikle hakikat ve mecaz bahislerine dâir kaleme aldığı *'Usul el-istulâhât el-beyâniye*¹³ adlı yirmi varaklık küçük bir çalışması daha vardır. eserin Mukaddimesinde müellifin Fâtih Sultan Mehmed'in ismini anmasından, bu eserin bu sahadaki ilk çalışmalarından olduğunu söyleyebiliriz.

Fıkıh ve Usul-u fıkha dâir çalışmaları

Kaynaklarda Kirmastî'nin fıkıh çalışmaları arasında, Burhaneddin eş-Şerî'a Mahmud b. Sadru's-Şeri'a'nın hanefî fıkına dâir meşhur Vikayet er-rivaye fi

⁹ Eserin nüshaları için bk msl. Laleli (Süleymâniye) 3048; Ayasofya (Süleymaniye) 4425; Serez (Süleymâniye) 3879

¹⁰ Eserin rastlayabildiğimiz tek nüshası için bk. Turhan H. Sultan (Süleymâniye) 283

¹¹ Eserin nüshaları için bk.msl. Veliyüddin Efendi (Bayazid Ktp.) 2797; Ragıb Paşa (Süleymâniye) 1067/1234

¹² Eserin tek nüshası için bk. Pertev Paşa (Süleymâniye) 529

¹³ Eserin tek nüshası için bk. Şehid Ali Paşa (Süleymâniye) 1794

mesâ'il el-Hidâye adlı eseri üzerine şerh tarzında el-Himâye fî şerh el-Vikâye isimli bir eseri zikredilmekte ise de İstanbul Kütüphanelerinde bu eserin her hangi bir nüshasına tesâdüf edemedik.

İslam fıkhnın bilhassa vakıf mevzûunda hassasiyet gösteren Kirmastî, bu konuda kaleme aldığı *Ahkâm el-vakf*¹⁴ isimli esrini onüç bölüme ayırarak, mevkuf, mevkûfun aleyh, mütevellî, kadı, vakıf sahipleri gibi vakıf müesseseleri ile ilgili konuları işlemiştir.

Müellifin rehin hakkında da küçük bir risalesi olup, iki yazma nüshasının birisi Fâtih (Süleymâniye) 1657'de kayıtlı olup, sonu noksan olan diğer nüshası ise Dügümlü Baba (Süleymâniye) 446'da bulunmaktadır.

Kirmastî'nin fıkha dâir çalışmaları arasında en önemli ve en hacimli eseri *'Usul el-'ahkâm*¹⁵ adlı telifidir. bir mukaddime ve sekiz bab içerisinde bu ilmin bütün hususiyetlerini akıcı bir üslupla işlemiştir.

Bu mevzûda muhtasar tarzdaki çalışmaları arasında *el-Vecîz fî usûl ed-dîn*¹⁶ adlı eserini görmekteyiz. Bu eser usûl-ı fıkhnın bütün bahislerini içermekle berâber, gerekli gördüğü yerde şâfiî mezhebi usûlüne de temas etmiştir. Her birini mersad diye adlandırdığı on kısım içerisinde sırasıyla usûl-ı fıkhnın tarifi, kelam, Arap dilbilimi, şer'i ahkamları, şer'i delillerden Kur'an-ı Kerim, sünnet, icmâ, kıyas, muâraza ve tercih ve ictihad bahislerini incelemiştir.

Kâtip Çelebi, müellifin usul-ı fıkha dâir *Zubdet el-vusûl ilâ ilm el-usûl* adlı bir eserinden bahsetmekte¹⁷ ise de bu ad altında Esad Efendi (Süleymâniye) 493'te tesbit ettiğimiz nüshada, eserin Kirmastî'ye aidiyetine dâir her hangi bir kayıt bulamadık. Ayrıca adı geçen eserin zâhırında sonradan kurşun kalem ile Menâru'l-envâr li'n-Nesefî kaydı bulunmaktadır. Bundan da öte bu nüshanın faslu'l-hitâb kısmı müellifin hemen hemen diğer bütün eserlerinde görülen bir iki cümle içinde eseri tanıtmaya ve kendi ismini zikretmeye prensibine de uymamaktadır.

Kirmastî'nin usul-ı fıkha dâir çalışmaları arasında en muhtasar olanı, *Medârik el-'asliye ile'l-mekâsul el-fer'iye*¹⁸ adlı eseridir. Müellif bu küçük hacimdeki çalışmasında misal ve delilleri nakletmeden konunun mücerret kaide

¹⁴ Eserin yazma nüshaları için bk. msl. Laleli (Süleymâniye) 835; serez (süleymâniye) 981

¹⁵ Eserin rastlayabildiğimiz tek nüshası için bk. Feyzullah Efendi (Millet Ktp.) 561

¹⁶ Eserin yazma nüshaları için bk. msl. Damad İbrahim Paşa (Süleymâniye) 486; Hacı Mahmud Efendi (Süleymâniye) 797.

¹⁷ Bk. Keşf ez-Zünûn, II, 8

¹⁸ Eserin yazma nüshaları için bk. Fâtih (Süleymâniye) 5374; H. Hüsnü Paşa (Süleymâniye) 349

ve kurallarını özlü ifâdeler içerisinde ele almıştır. Eser, bir mukaddime ve maksad diye adlandırılan dokuz bölümden ibarettir.

Kelâma dâir çalışmaları

Müellifin bu sahadaki çalışmasının mahsülü olarak Haşiye ale'l-mevâkîf, Risâle fî akâid el-firkat en-nâciye ve Risâle fî'l-kelâm adlı üç eseri bize intikal etmiştir.

*Haşiye ale'l-mevâkîf*¹⁹, müellifin 'Azuddîn el-Îcî'nin (ö.816/1355) Mevâkîf adlı eserinin es-Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö.816/1413) şerhi üzerine kaleme aldığı haşiyesidir.

Müellifin bu konudaki ikinci çalışması, risâle tarzında kaleme aldığı *'Aka'id el-firkat en-nâciye*²⁰ isimli eseridir. Bir mukaddime ve bir kaç bölümden oluşan bu eserinde Kirmasî, kelimelerin ilminin tarifini yapıp ilgili mevzularına temas ettikten sonra, muhtelif İslam fırkaları arasında sünnete en yakını olan grubun prensiplerini açıklamıştır.

Müellifin bu konu ile ilgili son eseri *Risâle fî'l-'aka'id*²¹ adlı küçük bir çalışmasıdır.

Kirmasî'nin bu çalışmaları dışında alet ilimleri meyanında mantığa dâir *Şemsiye haşiyesi*²² ve münazara konusunda muhtasar tarzında son derece veciz ifâdelerle kaleme aldığı *Muhtasar fî ilm el-munâzara*²³ adlı birer eseri daha bulunmaktadır.

¹⁹ Eserin rastlayabildiğimiz tek nüshası için bk. Feyzullah Efendi (Millet Ktp.) 1136

²⁰ Eserin rastlayabildiğimiz tek nüshası için bk. ayasofya (Süleymâniye) 2261

²¹ Eserin rastlayabildiğimiz tek nüshası için bk. Ayasofya (Süleymâniye) 2306

²² Eserin rastlayabildiğimiz tek nüshası için bk. Bayezid (Süleymâniye) 8036

²³ Eserin rastlayabildiğimiz tek nüshası için bk. Servili (Süleymâniye) 281

ET-TEBYÎN FÎ 'İLMİ'L-ME'ÂNÎ VE'L-BEYÂN

el-Kazvîni (ö. 739/1338)'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'ını esas alarak hazırladığı bu eserinde Kirmâstî'nin, belâğat ilminin inkişaf ve tekamülünde etkili, muhteva ve prensiplerinde göze çarpan önemli bir yenilik getirdiğini söylememiz hayli güçtür. Bununla beraber Osmanlı Devletinin tesisinden h. 900(m.1495) yılına kadar geçen iki asırlık süre içinde çalışma ve eserlerinin önemli bir kısmını arap belâğatına hasreden başka bir Osmanlı âlimine rastlayamadığımız bir dönemde bu vadede altı eseriyle karşımıza çıkan Kirmâstî'nin bu ilim dalında dikkat çekici bazı özelliklerinin bulunacağı da şüphesizdir. Nitekim *et-Tebyîn*'de belâğat sahasının önde gelen *Miftâhu'l-ulûm*, *Telhîsu'l-Miftâh*, *el-İzâh*, *el-Mutavvel* ve *el-Muhtasar* adlı çalışmaların özünü bir bütün halinde derlemesi ve belâğat bahislerini bilhassa öğrencilere hitabeden oldukça kolay, akıcı bir üslupla ele alıp izah etmesi, Kirmâstî'nin bu eserinin göze çarpan ilk özellikleri arasında zikredilebilir. Bu kabil çalışmalarıyla öncelikle öğrencilere yönelik bir üslup ve telif metodu geliştirmek istediği hissedilen müellif, 341 sayfa tutan *et-Tebyîn*'inde iştişad sadedinde kaydettiği 244 beyit ve 400 civarındaki ayetten oluşan şevahid bolluğu hemen farkedilir. *Telhîsu'l-Miftâh* ve *el-Mutavvel*'de geçen şevahidin önemli bir kısmını havi olan bu eserinde Kirmâstî'nin, yeri geldikçe *Miftâhu'l-ulûm*, *Delâ'ilü'l- i'câz* ve *Esrâru'l-belâğat*'dan beyitler aldığı, izahında bulunduğu kaide ve kuralları Kur'ân'dan özenle naklettiği ayetlerle işleyerek belâğat mevzularına zenginlik ve canlılık vermek istediği de görülür.

Telhîsu'l-Miftâh, *el-Mutavvel* ve *el-Muhtasar*'ın ifade ve tabirlerini mezcederek mana ve mefhumunu özlü bir biçimde okuyucuya başarıyla sunabilen Kirmâstî'nin bu çalışmasının, belâğat sahasında çalışan öğrencilerin bir anda bu ilmin es-Sekkâkî(ö. 626/1229), el-Kazvîni ve et-Taftazânî(ö. 792/1390) gibi önde gelen dev simasıyla tanışmalarına ve bunların eserlerinin hulasasına kısa zamanda vakıf olabilmelerine imkan veren önemli bir ders kitabı mahiyetinde karşımıza çıktığını görüyoruz.

et-Tebyîn'nin bir çok yerinde müellifin ifade ve tabirlerini yukarıda adı geçen belâğat âlimlerinininkileriyle çok yakın benzerlik ve hatta bazan da aynılık arzettiğini hemen hatırlatalım. Ancak bunun doğal karşılanması gerektiği kanısındayız. Zira belâğat ilminin üç büyük temsilcisi olan bu âlimlerin bazı tabir ve sözleri, yerine başkasının ikamesine imkan

vermeyecek tarzda kalıplaşmış kural ve ifadeler şeklindedir. Bununla beraber müellifin başarı ve ilmi gücü, kalıplaşmış bu nevi ifade ve tabirlerin özenle seçilerek yerli yerinde kullanıldığı *et-Tebyîn*'inde bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Et-Tebyîn'de görülen bu gibi ifade benzerliklerine örnek olarak eserin çeşitli bölümlerinden aldığımız bir kaç cümle ve tabiri emsaliyle karşılaştırarak burada arz ediyoruz.

Meânî ilmini es-Sekkâki: “ İfadeyi merama vesile olan lafzi terkiplerin özelliklerini araştırmak ve bunlar arasında beğenilen ve hüsnü kabul gören şekillerin tesbit edilmesidir”

هُوَ تَتَبُّعُ خَوَاصِّ تَرَكَيبِ الْكَلِمَاتِ فِي الْإِفَادَةِ وَمَا يَتَّصِلُ بِهَا مِنْ اِدْتِحْسَانٍ وَغَيْرِهِ ...

diye tanımlarken¹, el-Kazvîni'yi “ Lafzın muktezâ-yı hâle uygun düşmesine vesile olan hallerin bilinmesine ve tanınmasına imkan veren bir ilimdir” (هو علم يعرف به احوال اللفظ العربي التي بها يطابق مقتضى) şeklinde tarif ettiğini görüyoruz². Oysa Kirmâstî, el-Kazvîni'nin tarifini benimsemiş, ancak onun tarifinde geçen احوال lafzını التي ve sılası ile kayıtlamak yerine يعرف fiilini من حيث ile kayıtlayarak meâni ilmini “lafzın muktezâ-yı hâle uygun olarak hasıl olması itibariyle hallerin bilinmesini sağlayan bir ilimdir”

هو علم يعرف به احوال اللفظ العربي من حيث احوال يحصل بها مطابقتها لمقتضى الحال

diye tarif etmiştir³. Bu tarifinde müellif احوال sözcüğünü kayıtsız zikretmesi ile lafzın muktezâ-yı hâle uygunluğuna vesile olan ve olmayan bütün şekillerini önce tebârüz ettirerek, burada söz konusu olan hususun öncelikle lafzın halleri olduğuna dikkat çekmiş ve daha sonra lafzın muktezâ-yı hale uygun düşmesine vesile olması itibariyle bu hallerin tanınması gerektiğini vurgulamak istemiştir.

1 bk. *el-Miftâh*, s. 161.

2 bk. *et-Telâhîs*, s. 24.

3 bk. *et-Tebyîn*, s. 2.

Kirmâstî'nin adı geçen eserlerde bu nevi yakın benzerlik gösteren ifadelerine diğer bir örnek olarak "t a ğ l î b" konusunda bir nükteye iustinaden ⁴ **إِنْ** ve ⁵ **إِذَا** şart edatlarının bazan birbiri yerine kullanılabileceği bahsini hatırlatabiliriz. el-Kazvî'nin:

... الا لنكتة ما مثل ابراز غير الحاصل في صورة الحاصل اما لقوة الاسباب المتاحذة في وقوعه

كقولك : « إن اشترينا كان كذا حال إنعقاد الاسباب في ذلك

şeklindeki ifadesini⁴, Kirmastî meselenin daha iyi kavranabilmesi için açıklayıcı müdahalelerle şöyle ifade etmiştir:

... الا لنكتة كإبراز غير الحاصل في معرض الحاصل في حصوله نحو: إن اشترينا كان كذا حال

إنعقاد اسباب الاشتراء لقوة الاسباب المتاحذة

5 . Burada ayrıca müellif el-Kazvî'nin ifadesinde geçen tenkîr ما 'sının zikrini itnâb(fazlalık) telakkî ederek hazfettiğini, buna mukabil ذلك işaret isminin müşarun ileyhi olan الاشتراء 'yı zahir olarak ifâde ettiğini görüyoruz. Bu tarzdaki ifadelerinden Kirmâstî'nin eserlerinde daima öğrencileri göz önüne alarak talîmî (didaktik) bir üslup kullanmaya gayret ettiğini görüyoruz.

Kirmastî'nin belagatla ilgili metin ve şerhleri iç içe bir bütün halinde dokuyucuya nakletmesinin misalini ise, müsned ileyhın takdimi konusunda مثل ve غير kelimelerinin izahı sırasında görmekteyiz. Nitekim *Telhisu'l-Miftâh*'ta:

و مما يرى تقديمه كاللزام لفظ « مثل و غير » في نحو « مثلك لا يبخل و غيرك لا يجود »

şeklinde yer alan ifadenin ⁶ کاللازم لفظ مثل و غير و مما يرى kısımları, el-Mutavvel'de sırasıyla ⁷ علی المسند ve علی سبيل الكناية sözleriyle şerh

4 bk. *el-İzah*, s. 92.

5 bk. *et-Tebyîn*, s. 94.

6 bk. *et-Telhis*, s. 76.

7 bk. *el-Mutavvel*, s. 119.

edilirken Kirmastî bu metin ve şerhini birleştirerek ve sadece her iki eserde geçen *تَوَلَّى* ibaresinden sonra bir *تَوَلَّى* sözcüğü ilavesiyle aynı konuyu *et-Tebyîn*'de

و مما بـ، تقديمه على المسند كاللزام اللفظ مثل و غير اذا استعملا على سبيل الكناية في نحو قولك
«مثلك لا يبخل و غيرك لا يحود»

cümleleri içinde bir bütün olarak ifade etmiştir⁸.

et-Tebyîn'de dikkat çeken bir diğer özellik de müellifin şevâhid meyanında kaydettiği ayetlerin tefsiri ve istihada konu olan unsurlarını izah ederken özellikle ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin *el-Keşşâf 'an hakâ'ik et-Tenzîl* adlı tefsirinden faydalanmış olmasıdır. Bazen el-Keşşâf'ın ifadelerini değiştirmeye ihtiyaç hissetmeyerek aynen eserine nakleden müellifin bu tutumunu onun için bir nakısa olarak değerlendirmemek gerekir. Tam aksine belagat sahasında otoriter bir âlim olan ez-Zemahşerî'nin, bilhassa belagat ilminin kaide ve kurallarını Kur'an ayetlerine uygulamak gayreti ile kaleme aldığı bu orjinal çalışmasından istifade etmemesi Kirmastî için bir nâkısa olailirdi.

Kirmastî'nin el-Keşşâf ile aynılık derecesinde görülen ifade benzerliklerinin bir misalini *مرجعكم* *إلى الله مرجعكم* *وإن تولوا فإني أخاف عليكم عذاب يوم كبير. إلى الله مرجعكم* (Hüd, 11/3-4) ayetinin izahında görüyoruz. ez-Zemahşerî bu ayeti

... و بين عذاب اليوم الكبير بأن مرجعهم إلى من هو قادر على كل شيء

sözleriyle⁹ açıklarken Kirmastî ayette geçen *يوم* kelimesini lafzen nekre bırakmış ve fakat kıyamet manasına itibar ederek sıfatı olan *كبير* sözcüğünü *ال* harfi ile marife yapıp ez-Zemahşerî'nin ifadesini

فإنه بين عذاب يوم الكبير بأن مرجعكم إلى من هو قادر على كل شيء

8 bk. *et-Tebyîn* s. 83.

9 bk. *el-Keşşâf*, III, 30.

şeklinde¹⁰ aynen tekrarlamıştır.

Diğer taraftan müellifin çalışması esnasında zaman zaman Abdulkadir el-Curcânî (ö. 471/1078) ve İbn el-Hâcib (ö. 646/1279) gibi önemli dil âlimlerinin görüşlerine yer vermesi ve dillerin vaz'ı ve hakikat-mecaz konularında fıkıh ve kelam âlimlerinin fikirlerini zikretmesi, eseri daha da cazip hali getirmiştir. Kadim belagatçıların görüşlerini hakkıyla tanıyan ve bunları değerlendirebilen bir yeteneğe sahip olan Kirmastî gibi bir müellifin bu çeşit nakillerinde herhangi bir yorum yapmaması ve bazı rivayetleri kendi tercihini belirtmeden zikretmesi oldukça manidardır. Kanaatimizce Kirmastî, bu metodu ile öğrenci ve okuyucuya konuyla ilgili değişik görüşler üzerinde düşünmeye sevk ederek onların kendi mütalaalarını geliştirmelerine imkân sağlamayı amaçlamış olmalıdır. Nitekim müellif me'ânî ilminde mef'ûlün hazfi bahsini incelerken şahid olarak zikrettiği

ولما ورد ماء مدين وجد عليه أمة من الناس يسقون و وجد من دونهم آمرا بئذ نذود

(el-Kasas, 28/23) ayetinin açıklamasında نذود ve نذودان fiillerinin sırasıyla نذود ve نذودان şeklinde takdir edilen mef'ûllerinin hazfini, Abdulkâhir¹¹ ve ez-Zemahşerî¹² müteaddî olan bu iki fiilin lâzım menzilesine tenzili görüşünü belirtirken, es-Sekkâki¹³ bu mef'ûllerin sırf ihtisar için yapıldığını ileri sürmüştür diyerek kendi tercih ve görüşünü belirtmeden nakletmesi, bu gibi rivayetlerindeki tarafsızlığına misal olarak gösterilebilir¹⁴.

et-Tebyîn'in dikkat çeken diğer bir özelliğini, konularının tasnif ve tertibinde görmek mümkündür. Ele aldığı mevzuların sıralanmasında genellikle *Telhîsu'l-Miftâh*'ın planına uymaya azamî gayret sarfeden Kirmastî, bazı yerlerde el-Kazvîni'den ayrılarak kendine özgü tasnif ve sıralamalar yapmıştır. Ancak müellifin yaptığı bu tür değişikliklerin tamamıyla konular arasındaki münasebetin yakınlığını korumaya ve ifade akıcılığının devamına matuf olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim genel

10 bk. *et-Tebyîn*, s. 158.

11 Abduulkâhir'in bu yorumu için bk. *Delâ'il el-i'câz*, s. 161.

12 ez-Zemahşerî'nin yorumu için bk. *el-Keşşâf*, IV, 219.

13 es-Sekkâki'nin yorumu için bk. *el-Miftâh*, s. 227.

14 bk. *et-Tebyîn*, s. 116-117.

sıralamada bedî sanatlarının belagat ilminin üçüncü fenni olarak kabul eden el-Kazvîni'ye karşı, es-Sekkâki'nin görüşünü benimseyen Kirmastî, bedî bahislerini belagat ilminin ancak tetimmesi veya tezyîni mahiyetinde telâkki ederek bu ilmi, "hâtîme" başlığı altında müstakil bir bölümde işlemiştir.

Bedî ilminin şumûlüne doğrudan doğruya veya asaleten girmese de bu mevzuda faydalı olacağı mülahazasıyla "serikat-i şi'ir" bahsini üçüncü fennin hâtimesi olarak eserine dahil eden el-Kazvîni'ye mukabil, bu bahsi olsa olsa bedî sanatların bir tür tatbik sahası şeklinde değerlendiren Kirmastî, asıl konuyu dağıtmamak ve ö ğrencileri sıkmamak için serikat-i şi'ir bahsini tamamıyla eserinin dışında tutmuştur.

Belagata dair telif edilen eserlerde mukaddime denilen kısımda umumiyetle fesahat ve belagat lâfızlarının tarif ve izahları yer alırken, *et-Tebyîn*'in beş "mebhas"a ayrılan mukaddime bölümünde Kirmastî, bunlara ilâveten me'ânî ve beyan ilimlerinin sırasıyla tarif, mevzû ve gayelerini de ilk üç mebhas içinde zikretmek suretinde mukaddime serlevhasının mefhûm ve maksadına daha uygun ve yakışır davrandığı gözlenir. Bu uygulamasıyla müellifin tedrisi öngörülen ilimlerin tertip ve tanzimi hususunda ne kadar duyarlı davrandığı hemen farkedilir.

Sırasıyla isnad, müsnedün ileyh, müsned, müte'allakât-ı fi'il, kasır, inşâ, vasıl-fasıl ve icâz-itnâb-musâvât olmak üzere sekiz bab içine hasredilen me'ânî ilminin konuları arasında inşâ bahsi, *Telhîsu'l-Miftâh*'ta altıncı sırada yer alırken, *et-Tebyîn*'de en sonda; sekizince baba te'hir edildiğini görmekteyiz. Bu sıralamada müellifin yaptığı değişikliğin yerinde ve isabetli olduğu söylenebilir. Zira ihbârî cümleler için konu edilen önceki yedi bahsin bir çok kısımları inşâî cümleler için de geçerlidir. Nitekim bu hususta daha hassas davranan es-Sekkâki, me'ânî ilminin ilk yedi bahsini eserinin "birinci kânûn" başlığı altında sırasıyla bir arada ele alırken, inşâ bahsini te'hir ederek "ikinci kânûn" serlevhası altında müstakil olarak incelemiştir. Diğer taraftan *Telhîsu'l-Miftâh* şârihi *et-Teftazânî* de me'ânî ilminin bahislerini sıralarken ilk yedi babta ele alman konuların hem haberi hem de inşâî cümleler için cârî olduğu ve ayrıca inşâî cümlelerin kendilerine özgü bir takım hususiyetleri bulunduğunu da ifade ederek inşâ bahsinin son sekizinci babda incelenmesinin daha münasip olacağı görüşünü ileri sürmüştür. *Telhîsu'l-Miftâh*'ta yedinci babta icâz-itnâb ve musâvât diye sıralanan bahis, *et-Tebyîn*'de musâvât öne alınarak "musâvât-icâz ve itnâb" şeklinde tertib edilmiştir. Kirmastî'nin bu düzenlemesi, icâz ve itnâbın nisbî mefhûmlar

olması, dolayısıyla bunların kıyas edilebilmelerine imkan veren öncelikle bu saha âlimlerinin nezdinde makbul ve vasat bir kelâmın tesbiti zarûretine mebnîdir. Nitekim el-Kazvînî'nin de bu bahsin tafsilatına indiğinde önce musâvât, bilâhare icâz ve itnâb mevzûlarını incelediği görülür.

Telhisu'l-Miftâh ve diğer belagat kitaplarında me'ânî ilminin fasıl-vasıl başlığı ile karşımıza çıkan bahsini, *et-Tebyîn*'de takdim te'hir ile vasıl-fasıl şeklinde görmekteyiz. Cümlelerin atıf harfi olmaksızın birbirine bağlanması demek olan fasılın asıl olduğu, atıf harfleri ile gerçekleştirilen ve vasıl denen irtibatını ise arızî olduğu kabul edilerek ve "asıl ârızdan öncedir" prensibine dayanılarak bu bahsin başlığını fasıl-vasıl şeklinde verenlerin konuyu izah ederken de fasılın ma'dûm, vasılın mevcûd mesabesinde olduğunu göz önüne alıp, "ma'dûm (: yokluk) ancak mevcûd (: varlık) kavramıyla tanınabilir." kaidesine uyarak vasıl bahsinin açıklamasını fasıldan önce aldıklarını görürüz. Oysa Kirmastî başlık ile bahsin uyum içinde akışını temin etmek ve öğrenciyi tali mes'elelerle konudan uzaklaştırmamak için bu babın serlevhasını "vasıl-fasıl" diye isimlendirerek konuya doğrudan doğruya vasıl bahsinden başlamıştır. Bu tutumuyla müellifin aynı sahada çalışan emsali müelliflere nazaran daha metodik ve sistemli davrandığı söylenebilir.

Beyân ilminin bahisleri *Telhisu'l-Miftâh*'ta teşbîh, mecâz-i mürsel, istiâre ve kinaye olarak sıralanırken, *et-Tebyîn*'de bu sıralama teşbîh, kinaye, mecâz-i mürsel ve istiâre şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu tertibinde Kirmastî'nin mantikî bir yol izlediği kanaatindeyiz. Şöyleki lâfızların medlûlleri olan manaya delâletlerinin açıklık ve kapalılığı esasına dayanan beyan ilminin hareket noktasını, lâfızların mecazî manaları teşkil eder. Lâfızların hakikî ve mecazî manaları arasında ise sıkı bir alâka ve ilişki mevcuttur. Bu alâka ya benzerlik ya da benzerlik dışında cüz'iyet-külliyet, sebebiyet-müsebbebiyet ve umûm-husus gibi bir takım keyfiyetlere dayanır. Ancak her iki halde de lâfzın hakikî manasının kastedilmediğine dair bir karînenin varlığı yokluğu sözkonusudur. Böyle bir karîne bulunmaz ve manalar arasındaki alâka benzetme olursa, lâfzın mecazî kullanımına teşbîh; benzetme dışında bir keyfiyet olursa, kinâye denir. Sözkonusu karînenin mevcudiyeti halinde alâka benzetmeye dayanırsa, lâfzın bu şekilde istihdamına istiâre; benzetme haricinde bir keyfiyete istinadı halinde de mecâz-ı mürsel denir. Buna göre "hadiselerde yokluk (: adem) varlıktan (: vücûd) önce gelir" kuralını benimseyen Kirmastî, sözkonusu karînenin yokluğunu öne alarak önce teşbihi ve arkasından kinâyeyi, daha sonra mezkûr karînenin varlığına itibar ederek istiâreden daha genel olarak mecâz-i

mürseli ve bunu takiben de istiareyi işlemiştir. Ayrıca müellifin eserinin beyan kısmının sonuna "teznîb" başlığıyla açtığı bir bölümde müşterek ve müteradif isimler ile bunların dilde ve Kur'an-ı Kerim'deki kullanılışlarını ele almış; mecaz bahsinde zikredilen "alâka" mes'elesine, özellikle usulcülerin bu konudaki görüşlerine yer vermiş, hakikat-mecaz ve şer'î hakikatın Kur'an'daki yeri üzerinde durmuş, bundan başka muarreb lâfızlar ve bunların Kur'andaki kullanılışları ile kıyas ve dilin tesbiti mevzularını daha genişçe işleyerek bu konuların belagat ilmindeki ehemmiyetini öne çıkarmak istemiştir.

Eserin yazmaları:

Eserin İstanbul kütüphanelerinde tesbit edebildiğimiz iki nüshası mevcuttur. Bu nüshaların tavsifleri aşağıda verilmiştir:

- Ismihan Sultan (Süleymaniye) 347'de kayıtlı nüsha 17.5x13 (13.5x9) cm. ebadında, 84 varaktan oluşmaktadır. Her varakta 23 satır vardır. Kahverengi meşin bir cilt içinde yer alan eser, bizzat müellifin oğlu Mehmed tarafından talik yazı ile hicrî 889 yılı Cemâzi'l-âhar ayının 17. gününde istinsahı tamamlanmıştır.

- Laleli (Süleymaniye) 2780 numarada kayıtlı nüsha, 20.3x11.3 (13.3x6.8) cm. ebadında olup 96 varaktan müteşekkildir. Her varakında 23 satır bulunan nüsha nesih yazı ile hicrî 1013 yılının Ramazan ayının ortalarında istinsahı tamamlanmış olup müstensih ismi bulunmamaktadır.

Bibliyografya:

el-A'lâm: Hayreddin ez-Zirikli, el-A'lâm kâmus terâcîm, I-X, Kahire 1954-59.

el-Bedru't-tâli': eş-Şevkânî, el-Bedru't-tâli', I-II, Kahire 1348.

Delâ'ilü'l-i'câz: Abdulkâhir el-Curcânî, Delâ'ilü'l-i'câz, Kahire 1989.

el-Fevâ'idü'l-behiyye: Abdu'l-Hayy el-Luknevî, el-Fevâ'idü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye, Kahire 1324.

el-Îzâh: el-Hatîb el-Kazvîni, el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâga, Beyrut 1988.

Keşfu'z-zunûn: Kâtib Çelebi, Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn, I-II, İstanbul 1941.

Keşşâf: Muhalled b. Omer ez-Zemahşerî, el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-Tenzîl, I-III, Kahire 1977.

Miftâh: Yusuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî, Miftâhu'l-'ulûm, Beyrut 1987.

Mu'cemu'l-mu'ellifîn: Omer Rızâ Kehhâle, Mu'cemu'l-mu'ellifîn, I-XV, Dımişk 1957

el-Mutavvel: Sa'duddin et-Taftazânî, el-Mutavvel, İstanbul 1330.

O.M.: Bursalı Tâhir Efendi, Osmanlı Müellifleri, I-III, İstanbul 1333.

eş-Şekâ'ik: Taşköprülü-zâde, eş-Şekâ'iku'n, nu'mâniye fi 'ulemâ'i'd-devleti'l-Osmâniye, İstanbul 1985.

Şezeretu'z-zeheb: Abdul-hayy b. el-l'mâd, Şezeretu'z-zeheb fi ahbâr men zeheb, I-VIII, Kahire 1350.

et-Tebyîn: Yusuf b. Hüseyin Kirmastî, Hayatı ve et-Tebyîn fi'l-me'ânî ve'l-beyân'ı, (basılmamış doktora tezi, hz. M. Sami Benli, İstanbul 1996).

et-Telhîs: el-Hatîb el-Kezvîni, Telhîsu'l-Miftâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî', Kahire 1960.

GAL: Carl Brockelmann, Geschichte der Arabischen Litteratur, I-II, Leiden 1943-49.

Suppl. Carl Brockelmann, Geschichte der Arabischen Litteratur, Supplementband, I-III, Leiden 1937-39.